

LENGYEL ANDRÁS

Írt-e József Attiláról Móra?

József Attilának nővéréhez, Jolánhoz írott 1923. május 14-i levelében van egy mondat, amely gondot okoz a kutatóknak: „Azt hiszem 27én, vagy jún. 5én fölolvastam rólam Móra Ferenc a szegedi Dugonics Társaságban”¹ A kérdés, amelyet ez a szöveghely fölvet, nyilvánvalóan az: megtörtént-e ez a fölolvadás? A költő levelezésének közreadója, Stoll Béla szerint *igen*. A levélhez fűzött jegyzetében egyebek közt ezt olvashatjuk: „A fölolvadás szövege 1927-ben még megvolt, lásd a 169. sz. levelet”². Eszerint tehát Móra csakugyan tartott fölolvadást az ifjú költőről. Ám e jegyzet nemcsak föltűnően szűkszavú, de meglehetősen problematikus is. A hivatkozott 169. számú levélben, amelynek bizonyítania kellene a fölolvadás megtörténtét, másról van szó. József Attila itt, megintcsak Jolánt tudósítva, 1927. március 12-i levelében beszámol egy tervezett párizsi irodalmi estjéről, s a tervezett műsor második programpontját így adja meg: „2. Egy-egy cikk Ignostól és Móra Ferencről rólam”³. S tény, Ignost csakugyan írt a költőről, még hozzá elismerően s nem kevésbé rangos folyóiratban, mint a Nyugat – József Attiláról írott Móra-cikket azonban nem ismerünk. Mi több, ez az 1927. márciusi levél is csupán egy *terv* bejelentése. Magából a levélből még az sem derül ki, vajon Móra maga tudott-e erről a tervről, vagy József Attila csak föltételezte, hogy a neves szegedi író majd írni fog róla? A kérdés tehát továbbra is kérdés: írt-e vagy sem Móra a költőről?

Ami bizonyos: József Attila kétszer, 1923-ban, illetve 1927-ben beharangozta, hogy Móra Ferenc megnyilatkozik róla. A már befutott, tekintélyes író 1923-ban személyesen olvasott volna föl róla, 1927-ben pedig – kéziratban vagy nyomtatásban létező (?) – szövege került volna programba. Arra, hogy e tervek megvalósultak-e, nincs adat; ilyenre egy kutató sem tud hivatkozni. Stoll Béla ugyan a 169. számú levélhez fűzött jegyzetében arról ír, hogy a tervezett párizsi irodalmi est megtörtént: „*József Attila est* – tervezett műsorát a levélben olvashatjuk. Az este sikeresen lezajlott”⁴ – azaz, ha ez igaz, az esten elhangzott Móra írása is. Ezt a kijelentést azonban, ismételjük meg, semmi nem bizonyítja; ilyen bizonyítékot Stoll sem nevez meg.

Mi történt tehát? A költőt elragadta fantáziája, s kétszer is konfabulált egy soha nem létező Móra-fölolvadásról, illetve –cikkéről?

A választ Szabolcsi Miklós már 1963-ban, a *Fiatal életek indulója* című József Attila-monográfiájában megkísérelte megadni. 1923 tavaszának eseményeit regisztrálva József Attilának Jolánhoz írott levelét kapcsolatba hozta a Dugonics Társaság előző napi,

¹ JALev: *József Attila levelezése*. Összeáll: H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin és Stoll Béla; sajtó alá rend. és jegyz. STOLL Béla. Bp. 2006. 38. p.

² JALev: 614. p.

³ JALev: 165. p.

⁴ JALev: 641. p.

május 13-i fölolvásó ülésével: „Május 13-án a szegedi Dugonics Társaság felolvásó ülésén Móra Ferenc a tömörkényisták öt tagját mutatja be: az antológia [ti. az 1922 végén megjelent nevezetes *Lírai antológia*] névsora elejéről három költőt: Aknayt, Anzelmet és Borust, ezenkívül Szabadjait és Rózsa Imrét. Az estnek nagy sikere van, a fiatalokat melegen megtapsolják; másnap kelt levelében József Attila azt írja Jolánnak: »Azt hiszem, 27-én vagy június 5-én fölolvásást tart rólam Móra Ferenc a szegedi Dugonics Társaságban.« Ez a felolvásás azonban sohasem jött létre. Borus Béla úgy emlékezik, hogy eredetileg betűrendben akarták őket bemutatni, s így Attila az első ötös csoportba került, de a versekből a Dugonics Társaság válogatott volna, ezt nem engedte Attila, mondván, hogy majd ő odaadja, mit olvassanak; s emiatt maradt el lírája az első bemutatásról; a második alkalomra pedig már nem került sor, talán a második öt költő nem tetszhetett annyira a bemutatóknak. Elképzelhető, hogy ez az összetűzés az egyik összetevője volt Attila fokozódó rosszkedvének; talán erre is utalnak megjegyzései az emberek gonoszságáról, a vénekről...»⁵.

Ez a helyzetrögzítés; ha részleteiben nem is mindenben, lényegét tekintve alighanem helytálló. Csakugyan volt 13-án egy fölolvásóülés, melyen Móra öt fiatalot bemutatott, ám József Attila nem volt köztük, s a társaságnak újabb, fiatalokat bemutató estjére akkoriban már nem is került sor. (A Dugonics Társaság legközelebbi ülését 1923. október 21-én tartották – akkor Banner János, Erdélyi László és Móra lépett föl, de fiatal költőkről akkor már nem esett szó.) Annyi mindenesetre már ezekből a Szabolcsi Miklós földerítette tényekből is kiderül, hogy – bár a fölolvásás nem történt meg – a tervnek volt realitásalapja, azaz többről volt szó, mint József Attila esetleges fantáziálásáról.

S ebben akár meg is nyugodhatnánk. Szabolcsi magyarázatkiérletének azonban van néhány olyan pontja, amely – ha jobban belegondolunk – nem kellően alátámasztott. A legfontosabb az, hogy Szabolcsi szerint *két* fölolvásó ülést terveztek, s József Attila csak azért maradt ki a bemutatásból, mert kiesett az első programból, a második bemutatóra pedig valamiért már nem került sor. Úgy gondolom azonban, nem így történt, e magyarázatban összeecsúsznak a valós tények és az önkényes föltételezések. Az adatok más képet rajzolnak ki.

Ha a rendelkezésünkre álló forrásokat áttekintjük, többé-kevésbé rekonstruálható, mi is történt valójában.

A Dugonics Társaságnak a fölolvásóületekről vezette vendégkönyve, amelyben az egyes ületek programját dokumentálták, s az egyes programpontokat maguk a szereplők vezették be a könyvbe, – *megvan*, a szegedi múzeum irodalomtörténeti gyűjteménye őrzi. Ebben a 182. tétel ez: „Felolvásó ülés 1923 május 13-án. 1. A rómaiak kereskedelme a klasszikus hajdankorban. Írta és felolvasta: Fekete Ipoly. 2. *A fiatalok (öt új szegedi poéta versei)*. Felolv. Móra Ferenc. 3. A magyar lélekről (:folytatás:) Írta és felolvasta: Somlyódy István r. tag.” Itt, a 2. pont bejegyzője Móra volt; az öt új „poéta” neve és kézírása nem szerepel a könyvben. Az évi munkáról adott főtítkári beszámolóban⁶ értelemszerűen szintén szerepel ez a felolvásóülés. Ennek a vendégkönyvhöz mért újdonsága az, hogy kiderül, az ülésre – a szokással ellentétben – ezúttal nem a Városháza dísztermében, hanem a kereskedelmi és iparkamara épületében került sor. A második napirendi pont pedig itt ez: „2. *Móra Ferenc: öt fiatal szegedi költő verseinek bemutatá-*

⁵ SZABOLCSI Miklós: *Fiatal életek indulója*. József Attila pályakezdése. Budapest, 1963. 469. p.

⁶ *A Dugonics-Társaság ötven éve 1892–1942. Ötven títkári jelentés*. Szeged, 1943. 206. p.

sa (Aknai István, Anzelm Károly, Rózsa Imre, Borus Béla, Szabadjai István)”. A jelentés szerzője a főtítkár, azaz maga Móra Ferenc volt, a megfogalmazás tehát itt is autentikus.

Az öt bemutatott költő kiléte a beszámolóban adott felsorolás ellenére nem teljesen evidens: a név, amelyet Móra megad, a legtöbb esetben csak ideiglenes név, *művésznév*. Aknai István voltaképpen Kormányos István (1903–1978) volt, Kormányos Benő ügyvéd és „városatya” egyetemi hallgató fia. (Rá még vissza kell térnünk.) Anzelm Károly eredeti neve Vychnalek volt, de utóbb egy harmadik néven, Berczeli Anzelm Károlyként szerzett magának ismertséget a magyar irodalomban. Bár zseniöntudata megalapozatlannak bizonyult, kétségkívül jó író s költő lett. Janus Pannonius latin verseit magyarul megszólaltató „fordításai” maradandóak. Borus Béla, aki később fölhagyott az irodalommal, valójában Brauswetter Béla (1904–1982) volt, s a neves szegedi órásfamilia leszármazottja. Szabadjai István neve szintén ideiglenes írói név: viselőjét a polgári életben Széll Istvánként (1901–?) tartották számon. Talán nem véletlen, hogy ő is neves szegedi család tagja. (Apja, Széll Gyula felsőházi tag volt, nagy műveltségről árulkodó könyvtára a hetvenes években antikváriumokban szóródott szét.) Az öt költő közül saját nevén egyedül Rózsa Imre szerepelt, s az öt közül ő volt a legszegényebb, a „legegyszerűbb” származású. A bemutatáskor már valamenyiök mögött publikációk, köztük antológia-beli szereplések, sőt egyik-másik mögött még versfüzetek is álltak. Pályájuk hosszabb-rövidebb ideig tehát kétségkívül érintkezett az irodalommal; igazi, „jegyzett” íróvá közülük azonban csak egyedül Berczeli Anzelm Károly vált. Az irodalomtörténetírás figyelme jórészt József Attila miatt irányult feléjük – mint az ifjú költőt körülvevő közeget vette számba őket Péter László⁷, majd Szabolcsi Miklós⁸ is. Ez az irodalmi indulások szociológiájának jellegzetes és természetes mozzanata: nem mindenből lesz író, aki írással próbálkozik s nyilvánosság elé lép. Érdekes azonban, s ha véletlen is, rendszer van benne, hogy egy kivételével az öt bemutatott mindegyike a helyi társadalom „jobb családjaihoz” tartozott.

Fölmerül a kérdés, mi hangzott el tőlük a Dugonics Társaság felolvasóasztalánál? A véletlen, pontosabban Móra egyéni munkamódszere e téren is kezünkre jár. A szegedi múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében 55.745 jelzet alatt fennmaradt tizenhárom úgynevezett „kutyanyelv”, amelyek – Móra kézírásával – a fölolvastott versek szövegét rögzítik. (Móra, hogy gördülékeny lehessen fölolvassza, a maga számára lemásolta az ifjú „poéták” verseit.) A megszámozott kutyanyelveken, sorrendben, a következő versek olvashatók: 1: Borus Béla: *Pincémben*, 2-3: Szabadjai István: *Küzdelmes óra*, 4-5: Aknai István: *Muzsa*, 5-7: *Kertek alján*, 8-9: Anzelm Károly: *A bölcsék köve*, 9-10: Anzelm Károly: *A tél*, 11-12: Rózsa Imre: *A buvár*, 12-[14]: Rózsa Imre: *Szavak szimfóniája*. (A 14. oldal voltaképpen a számozott 13. oldal számozatlan verzója; a vers végének lejegyzéséhez Móra már nem vett elő újabb kutyanyelvet.) Mivel a papírcsíkok számozva vannak, s a versek folyamatosan kerültek lejegyzésre (azaz van olyan papírszelet, amelyen egy vers befejeződik, s egy másik elkezdődik), föltételezhető, hogy a leírás sorrendje volt egyben a felolvasás sorrendje is. Abból a tényből pedig, hogy Móra csak a verseket jegyezte le a maga számára, saját mondandóját még csak nem is jelzi, azt a következtetést is levonhatjuk, hogy az egyes bemutatott költőket csupán éloszóban „méltatta”. Mint kitűnő előadókészségű, rutinos megszólalónak ez a verseket fölvezető „csevegés” nyilván nem is okozott különösebb gondot. Nagyon valószínű tehát, hogy ha

⁷ PÉTER LÁSZLÓ: *József Attila Szegeden*. Szeged, 1955.

⁸ SZABOLCSI: 1963.

József Attila is a bemutatottak közé került volna, fölolvasható és kinyomtatható írásos szöveg róla sem készült volna.

Érdekes, hogy a föl olvasott nyolc versből öt (!) az előző év végén megjelent *Lírai antológiából* való. Ez a kis kötet, amelynek pontos címe *Lírai antológia szegedi költők verseiből*, s Keck J. G. szerkesztette, kiadója és nyomdása pedig Koroknay József volt, közölte a következő öt verset: Szabadjai István: *Küzdelmes óra* (Ant. 56.), Aknai István: *Muzsa* (Ant. 5.) és *Kertek alján* (Ant. 14–15.), Rózsa Imre: *A buvár* (Ant. 48.) és *Szavak szimfóniája* (Ant. 49.). Borus Béla verse más szövegforrásból származik (az ő versfüzetéhez Móra írt előszót, tehát ismerte az akkori termését), s Berczeli Anzelm Károly két versének is más publikáció a forrása.

A versek minőségéről és jellegzetességeiről nagyjából-egészéből Szabolcsi Miklós jellemzése lenne megismételhető⁹. Itt s most, a helyzet megértéséhez legfőljebb azt érdemes leszögezni, hogy a bemutatott versek nem jobbak, mint József Attila akkori produkciója. A „válogatás” alapja tehát, ha a válogató tárgyilagosan járt el, *nem* a minőség lehetett.

A kutyanyelveknek, a lejegyzett szöveg megőrzésén túl van egy eddig nem említett érdekessége is, a *számozása*. Az 1-9. kutyanyelveken a lapszámozás folyamatos, a 10., 11., 12. és 13. kutyanyelv számozása azonban utólag át van javítva. A 10. lap eredetileg a 12., a 11. lap a 13., a 12. lap a 14., a 13. lap pedig a 15. számot viselte, Móra azonban ezeket utólag átszámozta. Mi történhetett? Az, hogy a 9. lap befejezése után Móra eltévesztette volna a számozást, s a 12-es számot írta volna föl a kutyanyelvre, majd onnan folytatta a számozást – gyakorlatilag kizárható. Egy számot, mechanikusan dolgozva eltéveszthetett volna, „ugorhatott” volna a számolásban, *hármat* azonban aligha. Az átszámozás egyetlen logikus magyarázata az lehet, hogy két teleírt kutyanyelvet: az eredeti számozás szerinti 10. és 11. számút utólag kiemelte, „selejtezte”. Azaz eredetileg két kutyanyelvnyi szöveggel többet másolt le, s nem nyolc, hanem kilenc vagy tíz verset jegyzett le föl olvasásra. A kiemelés miatt azonban a számozás folyamatossága megszakadt, s így, a folyamatosság helyreállítása végett újra kellett számoznia a további kutyanyelveket.

Kérdés: mi lehetett a két kiemelt és eldobott lapon?

Biztos választ adni erre egyelőre nem tudunk. De nem kizárt, sőt nagyon valószínű, hogy egy hatodik költő verse vagy versei. S ha ez így van, akkor talán az sem képtelen föltételezés, hogy ez a hatodik költő József Attila volt.

Itt azonban fölmerül egy látszólag megoldhatatlan kronológiai probléma. Az öt ifjú költő bemutatása május 13-án volt, József Attila „előrejelzése” pedig egy 14-i levélben olvasható. Azaz: mivel a többiek bemutatása akkor már megtörtént, az ő utalása csakis egy másik, egy későbbi rendezvényre vonatkozhat – úgy, ahogy Szabolcsi Miklós gondolta. Vagyis, két bemutatóval kell számolni, egy megvalósulttal és egy meg nem valósulttal. Ám ilyen második föl olvasóülésre nincs adat, semmi nem utal rá, hogy ilyet egyáltalán terveztek. S ha jól belegondolunk, a rendelkezésre álló adatok arra vallanak, hogy a Dugonics Társaság eleve csak egy bemutatkozást szánt a fiataloknak: azt, amit meg is tartottak. A május 20-i nagy Juhász Gyula-jubileum közvetlen közelében, napokkal, esetleg egy-két héttel azt követően „ismeretlen” fiatalokkal közönség elé állni, eleve kudarcra ítélt vállalkozás lett volna. Sem közönség, sem szervezői kapacitás nem lett volna hozzá. Móra, aki a Juhász-ünneplésnek is egyik szereplője volt, s a Dugonics

⁹ SZABOLCSI: 1963. 393., 408. pp.

Társaság ügyeinek kézbe tartása is rá hárult, aligha ambicionálta az „új poéták” kolportálásából fakadó újabb teendőket. Az időrendi probléma racionális magyarázata megítélésem szerint máshol keresendő.

De hol?

Úgy gondolom, az ifjú költő élethelyzetében. József Attila ugyanis ekkor még nem Szegeden, hanem Makón élt. Szegedre, barátaihoz csak alkalmilag látogatott el. Tájékozottsága, a személyes érintkezés nehézsége miatt nem volt, nem is lehetett naprakész. A Dugonics Társaság terveiről, így az ő esetleges bemutatásáról is, akkor szerezhetett tudomást, amikor beutazott Makóról Szegedre, s találkozott barátaival. Információit tehát többnyire másodkézből, fáziskéséssel nyerte, s azok eleve hozzávetőlegesek voltak. Hogy ez időben Szegeden azokban a napokban nem járt, éppen május 14-i levele igazolja. Ez ugyanis ezzel kezdődik: „Kedves Lucie, meghocsáss, hogy csak most írom meg a címet, de mikor Szegedre értem, csak azt tudtam meg hogy Szt. Mihály-u. 6. alatt laknak [ti. Böhm Sándorék, Makai Ödön rokonai] s ott keresvén nem végezhettem el akkor semmit, mert senki se volt otthon és az üzlet csukva volt. Aztán meg beteg is voltam, pénzem sem volt, hogy bemenjek újra. Különben vonat alatt is feküdtem azóta, de engem fölszedtek, mert előttem valakit elgázolt”¹⁰. Ha az itt említett utalásokat megkíséreljük időpontokhoz kötni, kiderül, hogy a költő május 14-e előtti utolsó szegedi látogatására valamikor április végén, esetleg május legelején került sor.

Barátaiktól, mindenek előtt Kormányos Istvántól *akkor*, azaz április végén, vagy május elején hallhatott a Dugonics Társaság tervezett fölolvásó üléséről. S az időpont *akkor* még szükségképpen provizórikus volt: május végére, június elejére tervezték – a pontos időpontot nyilván a barátok sem ismerték, sőt a dátumot akkor még Móraék sem véglegesítették. Hogy Móra, akinek főtitkárként a program összeállítása is a teendői közé tartozott, programszínesítőként be akarja mutatni a fiatalokat – József Attila alighanem Kormányos Istvántól tudta meg. Ezt nemcsak azért állíthatjuk, mert maga Kormányos is a bemutatottak közt volt, de azért is, mert a május 14-i levél egyet utalásai ő felé mutatnak. A levélnek a fölolvásást beharangozó részi követő bekezdése, egy asszociatív ugrással őt emlegeti. Itt a következőket olvashatjuk: „Ha megleszek, nyáron Szegeden leszek, mégpedig nem a Szt. Mihály-uban [Böhméknél], mint mondtam Pesten, hanem *Kormányos Benő ügyvédnél, Takaréktár u. 6.*, kapok egy szobát a fia révén, aki jó barátom. Már meg is beszéltük a dolgot”¹¹. (A költő egyebek közt nyilván e, számára megnyíló lehetőség miatt sem forszírozta Böhmék újabb fölkeresését: úgy gondolhatta, hogy jobb lesz neki barátjáéknál lakni, mint Makai rokonáéknál.)

Ám így újabb kérdéshez jutunk: ha így van, a levélbeli prognózist miért nem annulálta az előző napi szegedi fölolvásás ténye? Miért hozta szóba a költő, ha a tervezett fölolvásás – nélküle! – már úgyis megtörtént? A válasz, azt hiszem, egyszerűbb, mint gondolnánk: május 14-én, Makón még nem kerültek József Attila kezébe a fölolvásásról beszámoló aznapi szegedi lapok. Még nem tudta, hogy a fölolvásásra az ő bemutatása nélkül került sor.

De egy további kérdés még mindig nyitott. Miért hagyta ki a programból Móra éppen József Attilát, akit nem kisebb irodalmi tekintély, mint Juhász Gyula pártfogolt? (Juhász fölfedező gesztusáról, a nevezetes *Előszóró*ról Móra is tudott, hiszen az ominózus *Szépség koldusából* az első példányok egyikét, 1922. december 17-én *dedikálva* kapta

¹⁰ JALev 38. p.

¹¹ JALev 38. p.

meg az ifjú költőtől.) A válasz, források híján, csakis hipotetikus lehet, de úgy gondolom, nem annyira József Attila – Brauswetter Bélától emlegetett – önértékeskedése lehetett az ok. Lehet, hogy Móra erről nem is tudott. Sokkal valószínűbb, hogy a válogató főtákos döntését más befolyásolta. *Az ifjú költő öngyilkossági kísérlete, amelyre a 14-i levél utal*, s amelynek híre Espersiték útján Mórához is eljuthatott. Ez óvatossá tehetette: célszerű-e, aktuális-e éppen most bemutatni ezt a labilis és önvészélyes fiatalembert? (Aki ráadásul jelen sem tud lenni bemutatása alkalmán.)

Mórának egyébként, valljuk meg, oly mindegy volt, hogy öt vagy hat ifjú („borzas”) költőt mutat-e be.

*

Természetesen az évekkel későbbi, tervezett párizsi est kérdése külön probléma. Itt s most csak annyit szükséges leszögezni, hogy – Stoll Béla jegyzetével ellentétben – semmi nyoma annak, hogy erre az estre egyáltalán sor került volna, s egy esetleges Móra-cikkről sincs semmi adat. Sejtésem szerint ilyen, 1927-es Móra-cikk nem is létezett. Legfőljebb a két nagy tervhalmozó, Hont Ferenc és József Attila vélte úgy, hogy egy ilyen cikk megírására Móra rávehető lesz, ha az est aktuálissá válik.

A kiskaput mégis hagyjuk nyitva. József Attila párizsi időzéséről oly keveset tudunk, hogy nem kizárt váratlan „adalékok” főlészínre kerülése.

ANDRÁS LENGYEL

DID MÓRA WRITE ABOUT ATTILA JÓZSEF?

(Summary)

A conjecture has spread in the literature on Attila József that Ferenc Móra, one of the most popular writers of that time, wrote an article about the young poet. This article, however, is not known, and thus the question arises as to whether it was written at all. The study takes into account the circumstances that seemed to support the statements in the literature, and reconstructs what really happened. Thus, beyond annulling the legend, a few important moments of the life of the young Attila József becomes clear.